

УДК 378.663.018

Петро Дрозд, Оксана Кляченко, Оксана Лобова

САМОСТІЙНА РОБОТА СТУДЕНТІВ В УМОВАХ ВПРОВАДЖЕННЯ НОВИХ ФОРМ ОРГАНІЗАЦІЇ НАВЧАЛЬНОГО ПРОЦЕСУ В АГРАРНИХ ЗАКЛАДАХ ОСВІТИ

У статті розкрито особливості самостійної роботи студентів у вищому навчальному закладі III-IV рівнів акредитації в умовах впровадження нових форм організації навчання, контролю, Європейської кредитно-трансферно-накопичувальної системи (ЄКТС) та модульно-рейтингової технології оцінювання якості підготовки.

Ключові слова: самостійна робота студентів, кредитно-трансферна система, контроль, модульно-рейтингова технологія.

В статье раскрыты особенности самостоятельной работы студентов в высшем учебном заведении III-IV уровня аккредитации в условиях внедрения новых форм организации учебы, контроля, Европейской кредитно-трансферной накопительной системы (ЕКТС) и модульно-рейтинговой технологии оценивания качества подготовки.

Ключевые слова: самостоятельная работа студентов, кредитно-модульная система, контроль, модульно-рейтинговая технология.

The main factor to accelerate social and economic growth of a society is to invest into higher education. According to the new educational standards a great emphasis should be put on students' independent work, its organization and control. The authors highlight that it is necessary to implement personality-oriented learning technologies, to motivate students deeply, to support methodologically. One of the most important tasks is programing and assessment of students' individual work in the process of professional self-development of a specialist – from performing an individual task to the completion of a coursework and a thesis.

It should be mentioned that it's not easy for students to define the aim, to identify the main context, to conduct comparative analysis of facts, to divide the material into parts and to understand their interconnection, control themselves at independent learning stage. For directed and best management of students' independent work it was recommended to make technological cards for different kinds of independent work, for example the process of work with a book, reading scientific literature, preparing for conferences, for presentations etc.

The scientists prove that control and assessment have a great influence on the quality and the efficiency of training, on students' attitude to their duties regarding studying process. The authors underline that control should be objective, individual, and systematic. Various types of control should be applied (from traditional interview to self-assessment and interactive evaluation technologies).

Keywords: independent work of students, credit-module system, control, module-rating technology.

Постановка проблеми. Основою успішної професійної діяльності випускників університету є здатність самостійно оцінювати ситуацію, саморозвиватись відповідно до вимог суб'єкта діяльності та приймати обґрунтовані рішення. Фахівець повинен орієнтуватись у завданнях, обставинах, засобах та приймати і реалізовувати ефективні рішення. Це можливо лише за умов надбаних умінь самостійно працювати, що забезпечується професійною підготовкою студента. Самостійна навчальна робота є основним засобом засвоєння знань у вільний від навчальних занять час. Вона формує навички до поглиблення, систематизації та

Pedagogy

розширювання знань, стимулює та розвиває пізнавальні здібності, виховує відповідальність. Вагомість самостійної роботи визнається як у європейському, так і світовому освітньому просторі. Важливим є форми та методи організації самостійної системи відповідно до системи оцінювання підготовки студента. До недавнього часу найбільш поширеною була кредитно-модульна система. І хоча на даний час скасовані вимоги до обов'язкового її застосування, але напрацьовані методи широко застосовуються в практичній діяльності закладів вищої освіти (ЗВО). Розвитком цього підходу можна вважати модульно-рейтингові систему оцінки якості підготовки, що широко застосовується в практиці організації навчального процесу.

Аналіз останніх досліджень із цієї проблеми. Питанням організації самостійної роботи студентів та методів її реалізації в умовах новітніх технологій навчання присвячена робота багатьох науковців (Т. Алексеєнко, А. Алексюк, В. Козаков, В. Кремень, В. Майборода, В. Ортинський, П. Сікорський, М. Солдатенко, В. Сушенко, П. Юцявічене, та ін.).

Однак проблема організації чіткої й ефективної системи самостійної підготовки студентів, стимулювання їх до підвищення професійної підготовки залишається актуальною та потребує подальшого вивчення.

Мета статті розкрити сутність, зміст та значення самостійної роботи студентів в умовах впровадження нових форм організації навчального процесу.

Вклад основного матеріалу. В сучасних умовах здійснення освітньої діяльності необхідно враховувати компетентності підготовки всіх суб'єктів навчального процесу від молодшого спеціаліста до магістра в системі ступеневої освіти. На даний час найбільш розповсюдженою є Європейська кредитно трансферно-накопичувальна система (ЄКТС) підготовки фахівців. Одним із її завдань є забезпечення можливості навчання студента за індивідуальною варіативною частиною освітньо-професійної програми, що сформована на основі вимог замовників та побажань студента. Тобто акцент переноситься на самостійну роботу студентів над навчальним матеріалом. Це створює потужний резерв істотного підвищення якості й ефективності навчального процесу, що базується на нових принципах розпізнавання робочих програм, мобільності суб'єктів навчального процесу та гнучкості її складових, оперативному, незалежному від людського фактору контролю знань [Кремень, 2004: с. 32-39; Сікорський, 2004: с. 69-76].

Виходячи з головної мети системи вищої освіти – професійної підготовки фахівців вищої кваліфікації відповідно до соціального замовлення, найважливішим фактором прискорення соціально-економічного розвитку суспільства є саме якісна вища освіта. Серед багатьох проблем на шляху інтеграції вітчизняної вищої освіти в

європейський простір, поряд зі значною реорганізацією навчально-виховного процесу у вищих навчальних закладах виділяється проблема підвищення статусу самостійної роботи і надання їй науково-практичного характеру, спрямування самостійної роботи на активізацію творчої пізнавальної діяльності студентів, індивідуалізацію навчання, створення умов для особистого розвитку студента. Згідно з положенням вищої школи «Про організацію навчального процесу у ВНЗ» самостійна робота студента є основним засобом оволодіння навчальним матеріалом у час, вільний від обов'язкових навчальних завдань.

Необхідно зазначити, що широке впровадження самостійної роботи в навчальний процес пов'язано із значними складнощами. Перш за все це надзвичайна складність технології організації самостійної роботи студентів, яка потребує великого терпіння і часу. Інша причина – не сформованість у студентів навчальних умінь та навичок. Сьогоднішньому студенту важко самому визначити мету, виділяти головне і відокремлювати його від другорядного, проводити порівняльний аналіз викладених фактів, поділяти навчальний матеріал на складові частини та бачити їх взаємозв'язок, проводити контроль та самоконтроль при самостійному вивченні матеріалу.

Реалії сучасних вимог до підготовки фахівців визначають необхідність адаптації організації самостійної роботи до сучасних технологій навчання та форм самостійної роботи студентів в умовах переважно кредитно трансферно-накопичувальної системи навчання. Виникає необхідність впровадження особистісно-орієнтованих технологій навчання, забезпечення ґрунтовної мотивації студентів, створення матеріально-методичного забезпечення та розробки раціональних механізмів наскрізного програмування та прогнозування самостійної роботи в процесі професійного становлення фахівця від виконання індивідуального навчально-дослідного завдання до виконання курсової та дипломної роботи. При цьому необхідно враховувати особливості компетентностей та стандартів підготовки всіх суб'єктів навчального процесу від молодшого спеціаліста до магістра в системі ступеневої освіти.

В умовах реформування вищої освіти і входження України до європейського всесвітнього простору розуміння самостійної роботи студентів є іншим. Самостійна робота стає не лише одним з видів роботи студентів над здобуттям знань, але й способом виховання особистості.

Самостійність у здобутті знань проявляється лише завдяки власній діяльності, з появою внутрішньої потреби у знаннях, пізнавальних інтересів, захопленості. Таку самостійність можна формувати лише в процесі виховання. Розвиток самостійного мислення студентів – це одне з найважливіших завдань вищої школи. Для його вирішення необхідно ураховувати різнобічні прояви самостійного мислення людини, зокрема, не тільки вміння вирішувати будь-які нові проблеми, але й здатність побачити ці проблеми самостійно.

Нездатність бачити проблеми – це результат формального засвоєння навчальної інформації, тобто студент лише запам'ятовує конкретний зміст проблем різних наук, але не бачить, з чого ж складаються самі проблеми.

Навчання мислити логічно, науково, діалектично, творчо робить навчальний матеріал більш доказовим і міцним, сприяє перетворенню знань в переконання, викликає позитивне емоційне відношення до учбового процесу, формує пізнавальну зацікавленість. Все це розвиває студента та сприяє формуванню його особистості.

Розвиток творчих здібностей студентів повинен ґрунтуватися на органічному поєднанні навчально-виховного процесу з науково-дослідною роботою. Залучення студента до наукової діяльності спонукає його до творчого мислення, пробуджує зацікавленість до нових знань, сприяє розвитку наукових досліджень. Шляхи вирішення цього складного завдання – це участь студентів в наукових роботах кафедри, виконання науково-дослідних робіт, виконання дипломних робіт за реальною тематикою, написання рефератів, публікація наукових статей, участь у конкурсах, олімпіадах і та ін.

При здобутті освіти студентами денної форми навчання на аудиторні заняття відводиться 30-50% бюджету часу дисципліни. Отже на самостійне освоєння залишається 50-70% навчального матеріалу.

Усі види самостійної роботи студентів можна поділити на діяльність репродуктивного типу, творчу і комбіновану, що включає елементи творчості і репродукції [Чайка, 2011: с. 249-269].

Позааудиторну самостійну роботу поділяють на дві взаємопов'язані підсистеми – систематичну і так звану акордну самостійну працю. Систематична праця розподілена невеликими порціями, а акордна праця – тривала, компактна.

Для цілеспрямованого і оптимального управління самостійною роботою рекомендовано розробляти технологічні карти для різних видів самостійної роботи, а саме:

- процесу складання тез;
- роботи з книгою;
- читання наукової літератури;
- процесу реферування;
- підготовка доповідей, повідомлень, виступів.

Для організації систематичної самостійної роботи рекомендується складання індивідуального плану студентів, де кожному студенту надається графік завдань на семестр.

Наукова організації самостійної роботи студентів включає в себе ряд етапів:

- вивчення бюджету часу та трудомісткості роботи;
- нормування самостійної роботи;
- планування самостійної роботи;

- забезпечення самостійної роботи;
- контроль самостійної роботи;
- аналіз результатів контролю самостійної роботи студентів;
- прийняття пропозицій щодо вдосконалення навчального процесу.

Ефективність кожного етапу та всієї системи залежить від прийняття оптимальних рішень по забезпеченню творчої активності студента в його самостійній роботі. Це потребує проведення ряду досліджень як в галузі бюджету часу та його використання, так і в галузі характеру трудомісткості завдань. Необхідно постійно *вчити студента вчитися*: прививати йому культуру розумової праці, роботи з книгою, читання, основи бібліотечних та бібліографічних знань, рекомендувати раціональний режим праці та відпочинку.

Організація самостійної роботи студентів на завершальному етапі потребує вирішення питань, пов'язаних з організацією контролю та оцінювання одержаних знань.

Контроль та оцінка завжди суттєво впливають на якість і ефективність підготовки, на ставлення студента до своїх обов'язків. Якщо студент не бажає загубитись серед інших і намагається повною мірою реалізувати свої можливості, він повинен завжди оцінювати власні дії. Контроль передбачає перевірку всього навчального процесу, окремих його ланок, визначення рівня набуття певних загальнонаукових і професійних знань, навичок та вмінь окремими студентами. Це надає можливість досить повно охарактеризувати рівень досягнень у навчальному процесі, виокремити його позитивні та негативні аспекти, з'ясувати причини недоліків та визначити шляхи їх усунення.

Дослідження показали, що контроль допомагає виявити та оцінити знання студентів, тобто визначення обсягу, рівня та якості засвоєного навчального матеріалу, успіхів у навчанні, прогалин у знаннях, навичках і уміннях як окремих студентів так і всієї групи з метою внесення необхідних змін у процес навчання для вдосконалення його змісту, методів, засобів і форм організації.

Під поняттям «контроль» розуміють виявлення, вимір та оцінку результатів навчально-пізнавальної діяльності тих, хто навчається. Складовою контролю знань є перевірка, завдання якої - виявити знання, уміння та навички студентів і порівняти їх з вимогами, визначеними програмами [5]. Контроль здійснюється виключно з метою оцінювання знань, умінь та навичок. Контроль навчального процесу повинен бути систематичним, діагностичним, виховним, розвиваючим, оцінюючим, всебічним та об'єктивним [Ортинський, 2009: с. 270-280]. Дуже часто заключним етапом контролю є виставлення викладачем певної оцінки.

Але, виконуючи функцію управління навчально-пізнавальною діяльністю студентів, контроль не завжди супроводжується виставленням оцінок. Він може виступати як спосіб підготовки до сприйняття нового матеріалу, виявлення готовності студентів до засвоєння знань, умінь і

Pedagogy

навичок. У процесі контролю формуються та вдосконалюються як загальні, так і спеціальні практичні навички, уміння, тобто контроль має важливе навчальне і розвиваюче значення [Селезко, 1998: с. 248].

Реалізація контролю повинна здійснюватись з дотриманням наступних принципів індивідуальності перевірки й оцінювання знань, навичок і вмінь;

- систематичності і регулярності перевірок і оцінювання навчально-пізнавальних дій;
- урізноманітнення видів і форм контролю;
- всеосяжності, що передбачає всебічність, тематичність і повноту контролю та оцінювання;
- об'єктивності перевірок та оцінювання;
- диференційованості контролю та оцінювання;
- єдності вимог до контролю.

Звичайною формою контролю над діяльністю студентів є різні перевірені заходи: опитування, перевірка самостійних завдань, контрольні роботи, тестова перевірка знань. Оцінка успішності базується здебільшого на матеріалах робіт, які перевіряються, але цього недостатньо. Адже проблеми контролю знань, методи контролю – це способи одержання зворотного зв'язку про зміст, характер і досягнення навчально-пізнавальної діяльності студентів, про ефективність роботи викладача. Вони призначені для визначення результативності викладання на всіх етапах навчального процесу.

Дуже важливим для вищого навчального закладу є визначення системи контролю. У сучасних умовах реформування вищої освіти найбільш досконалою формою контролю є модульно-рейтингова технологія навчання, що базується на системно-комплексному підході до його організації [Алексюк, 1998: с. 158-186; Шиян, 1998: с. 125-140]. Вона передбачає відстежування накопичення обсягу знань та їх якості у кожного студента протягом усього семестру, гнучко управляти навчальною діяльністю студентів, тобто поєднувати традиційні та сучасні новітні технології.

Основні завдання модульно-рейтингової технології навчання полягають у наступному:

- охоплення всіх елементів навчального процесу;
- всеохоплюючий диференційований та індивідуальний, об'єктивний і систематичний контроль;
- забезпечення своєчасності контролю;
- оптимальність вибору виду контролю;
- забезпечення використання в кожному модулі практично всіх видів контролю (від традиційної співбесіди до самооцінки та інтерактивних технологій оцінювання).

Впровадження модульно-рейтингової системи навчання у вищій школі дає змогу:

- стимулювати студентів до систематичної самостійної роботи;
- виявляти і розвивати творчі здібності студентів;
- підвищити об'єктивність оцінювання знань студентів і виявляти тих, хто не встигають з певних дисциплін.

При модульному навчанні з використанням рейтингової системи оцінювання є можливість об'єктивно оцінювати рівень підготовки кожного студента на певному етапі.

Серед форм рейтингового контролю можна виділити наступні:

- 1) вхідний (базовий контроль);
- 2) поточний і граничний контроль (на всіх видах занять, оцінка самостійної роботи, тестовий контроль тощо);
- 3) підсумковий (вихідний контроль рівня знань, умінь та навичок).

Модульно-рейтингова система передбачає ведення рейтингового оцінювання навчальної діяльності студентів протягом кожного семестру. Знання оцінюються балами, які студент одержує відвідуючи лекції, виконання завдань на практичних заняттях, за самостійну роботу, тестовий контроль тощо.

Така система надає викладачеві можливість гнучко управляти навчальною діяльністю студентів, поєднувати традиційні та сучасні новітні технології навчання. Тобто контроль має важливе значення як для викладачів, так і для студентів. Для викладачів контроль є індикатором їхньої майстерності, творчого підходу до викладання певної дисципліни. Для студента контроль – це можливість об'єктивно оцінювати свої знання.

Правильний підхід до оцінювання результатів навчальної діяльності студентів сприяє підвищенню якості й об'єктивності оцінювання.

Успіх навчально-виховного процесу багато в чому залежить від того, як сприймає сам студент цей вплив, яка його власна активність у формуванні якостей майбутнього спеціаліста. Тобто виникає необхідність навчити студентів самостійно будувати свою кар'єру; починаючи з першого курсу, створити необхідну мотивацію студентів до активної самостійної роботи; давати студентам можливість приймати участь в реальних дослідженнях і розробках і т.ін.

З цієї точки зору необхідно реалізувати наступні підходи:

1. комплексність використання різноманітних факторів і форм роботи зі студентами;
2. чіткий зв'язок та узгодженість позааудиторної роботи з програмою теоретичного навчання;
3. постійна націленість всіх ланок навчання у виші на кінцеву мету – працевлаштування випускника за спеціальністю;
4. неперервний контроль та стимулювання якості практичної підготовки студентів на всіх її етапах;

Для реалізації цієї задачі потрібна сучасна технічна база навчання; високий рівень студентського ентузіазму; зацікавленість аспірантського та

Pedagogy

викладацького складу у взаємодії зі студентами; висококваліфіковані педагогічні кадри, які здатні та готові реалізувати даний проект.

Тоді можна очікувати наступні результати:

- наближення підготовки фахівців до реальних вимог розвитку суспільства;

- підвищення якості підготовки випускників закладів вищої освіти;

- залучення викладацького складу у більш активну науково-практичну діяльність;

- активну участь студентів старших курсів в процесі навчання студентів молодших курсів;

- підвищення рівня реального працевлаштування студентів і випускників вузів.

Цьому в найбільшій мірі і сприяє впровадження системи навчання з рейтинговим контролем знань і практичної підготовки; а також активна участь студентів у вирішенні проблем регіону та активна взаємодія з представниками аграрного сектору. З цією метою доцільно впровадити комплексну систему неперервної практичної підготовки студентів до діяльності в умовах ринкової економіки та розвитку аграрного сектору і її рейтингову оцінку.

Система рейтингової оцінки дозволяє ефективно оцінювати всі самостійні види практичної діяльності студентів у сфері спеціальності, ступінь їх складності та якість виконання, дає можливість об'єктивно і всебічно оцінювати практичну діяльність студента протягом усього періоду навчання, є одним з головних стимулів одержання практичного досвіду та основою для одержання перспективної, престижної роботи зі спеціальності після закінчення вищого навчального закладу [Алексюк, 1998: с. 158-186; Шиян, 1998: с. 125-140].

Мета рейтингової системи оцінки якості – це стимулювання неперервної практичної підготовки студентів – активізація практичної діяльності студента, створення мотивів для його участі у позанавчальних реальних практичних справах, забезпеченні можливості одержання практичного досвіду, достатнього для включення у бізнес-діяльність відразу після закінчення навчального закладу.

Концепція системи неперервної практичної підготовки студентів характеризується рядом відмінних якостей і включає, зокрема, інтенсивне введення в спеціальність на молодших курсах – створення умов для усвідомленого вибору студентами молодших курсів наряду своєї подальшої спеціалізації в процесі вузівського навчання, усвідомлення ними своїх життєвих цілей, місця та задач в нових економічних умовах, розробка реальної програми особистих дій для забезпечення працевлаштування та власної кар'єри.

Випускова кафедра може реалізувати таку концепцію, використовуючи наступні форми:

- проведення Свята першокурсника (неформальне прийняття першокурсників в студентське середовище на основі спеціального церемоніалу);

- включення до ввідної навчальної дисципліни «Вступ до фаху» питань з управління особистою кар'єрою та основ спеціальності;

- підготовка та прилюдний захист кожним першокурсником реферату «Моя кар'єра»;

- проходження спеціальної навчально-ознайомчої бізнес-практики на підприємствах;

- формування творчих груп з обов'язковою участю першокурсників під керівництвом студентів-дипломників;

- робота в творчих групах; вивчення літературних джерел і підготовка оглядів під керівництвом студента-дипломника; участь в роботі профільних лабораторій; науково-дослідних інститутах НААН;

- бізнес-практика: складання резюме, а також зустріч з працедавцем з метою влаштуватися на роботу.

Все це допоможе сформувати у студентів новий світогляд, який буде сприяти усвідомленому відношенню до навчання в університеті, плануванню своєї кар'єри, намаганням почати її здійснення не після закінчення навчання, а негайно, з першого року навчання. Студенти придбають практичні навички в сфері побудови своєї кар'єри та самопросунення, в сфері своєї майбутньої професійної діяльності.

Все більш жорстка конкуренція вимагає від ЗВО звертати особливу увагу на роботу з майбутніми студентами. Однак залучення кращих, найбільш здібних до подальшого навчання абітурієнтів – це тільки частина проблеми.

Друга частина проблеми – це заздалегідь підготувати школярів до нових умов життєдіяльності, а саме до специфіки навчання у ЗВО, де, на відміну від школи, необхідно працювати більш активно і більш самостійно, чітко орієнтуючись на свою фахову діяльність. На підготовчій стадії може вирішуватись ще одне завдання: підготовка майбутніх студентських лідерів, студентського ядра, яке суттєво впливає на розвиток та становлення основної студентської маси, яке підтягує її до свого рівня розвитку та підготовки.

На всіх етапах позааудиторної роботи об'єкт навчання, тобто студент, знаходиться в неперервній взаємодії з суб'єктом навчання – людиною, що має високий авторитет, теоретичні знання і практичні навички діяльності, тобто викладачем.

Висновки. Оскільки самостійна навчальна робота студентів відіграє важливу роль у процесі підготовки фахівців, то це призводить до необхідності вивчення та освоєння її дидактичних і методичних аспектів, що сприятиме успішній її реалізації в навчальному процесі закладів вищої освіти. Вивчення основних чинників її ефективності та способів їх реалізації сприятиме підвищенню рівня самостійності та працездатності

студентів а, значить, і підвищенню якості підготовки фахівців аграрного сектору.

ЛІТЕРАТУРА

- Закон України* – Закон України «Про вищу освіту» № 1556-18 від 28.09.2017.
Кремень, 2004 – Кремень В. Г. Модернізація вищої школи України в контексті принципів Болонської декларації / В. Г. Кремень // Вища школа. – 2004. – № 5-6. – С. 32-39.
Сікорський, 2004 – Сікорський П. І. Принципи кредитно-модульної технології навчання / П. І. Сікорський // Вища школа. – 2004. – № 4. – С. 69-76.
Ортинський, 2009 – Ортинський В.Л. Педагогіка вищої школи / В. Л. Ортинський. – Київ : «Центр учбової літератури», 2009.
Чайка, 2011 – Чайка В. М. Основи дидактики: навчальний посібник / В. М. Чайка. – К. : Академвидавництва, 2011. – 238 с.
Селезко, 1998 – Селезко Г. К. Современные образовательные технологии: учебное пособие / Г. К. Селезко. – М. : Народное образование, 1998. – 256 с.
Алексюк, 1998 – Алексюк А. М. Педагогіка вищої освіти України: Історія, Теорія / А. М. Алексюк. – К. : Либідь, 1998. – 220 с.
Шиян, 1998 – Шиян Н. І. Технологія модульно-рейтингового навчання в вищій школі / Н. І. Шиян. – Полтава, 1998 – 168 с.

REFERENCES

- Zakon Ukrainy* – Zakon Ukrainy «Pro vyshchu osvitu» № 1556-18 vid 28.09.2017.
Kremen, 2004 – Kremen V. H. Modernizatsiia vyshchoi shkoly Ukrainy v konteksti pryntsyviv Bolonskoi deklaratsii / V. H. Kremen // Vyshcha shkola. – 2004. – № 5-6. – S.32-39.
Sikorskyi, 2004 – Sikorskyi P. I. Pryntsyvy kredytno-modulnoi tekhnolohii navchannia / P. I. Sikorskyi // Vyshcha shkola. – 2004. – № 4. – S.69-76.
Ortynskiy, 2009 – Ortynskiy V. L. Pedahohika vyshchoi shkoly / V. L. Ortynskiy. – Kyiv : «Tsentr uchbovoi literatury», 2009.
Chaika, 2011 – Chaika V. M. Osnovy dydaktyky: navchalnyi posibnyk / V. M. Chaika. – K. : Akademvydavnytstvo, 2011. – 238 s.
Selezko, 1998 – Selezko H.K. Sovremennye obrazovatelnye tekhnolohyy: uchebnoe posobye / H. K. Selezko. –M. : Narodnoe obrazovanye, 1998. – 256 s.
Aleksiuk, 1998 – Aleksiuk A. M. Pedahohika vyshchoi osvity Ukrainy: Istoriia, Teoriia / A. M. Aleksiuk. – K. : Lybid, 1998. – 220 s.
Shyian, 1998 – Shyian N. I. Tekhnolohiia modulno-reitynhovoho navchannia v vyshchii shkoli / N. I. Shyian. – Poltava, 1998 – 168 s.